

Hornborgasjön

Vasstäkt, 1940-talet.

Sjön gav välstånd

Du är vid en sjö, men tro för den skull inte allt är vatten. Vattnet är hjärtat, men runt omkring sjön flödar ett annat liv.

Människan har tillbringat 10.000 år vid Hornborgasjön. Först som kringvandrande jägare, sedan för att bo här permanent.

Sjön har i alla tider skänkt människorna ett visst välstånd. Det vittnar inte minst de fornminnesrika omgivningarna om. Faktum är att Falbygden, söder om Hornborgasjön, är en av de fornminnesrikaste områdena i hela landet.

Du kan följa människan genom 5.000 år vid Ekornavallen, sydost om sjön. Här står tidsmonumenten sida vid sida i en sällsam förening. Gånggrifterna och hållkistorna från bondestenåldern (3.000 - 1.800 f Kr), det respektingivande röset från bronsåldern (1.800 - 500 f Kr) och bautastenarna från järnåldern (500 f Kr - 1000 e Kr). Runt dessa tysta stenar vandrar fåren, betesdjuren, som en påminnelse om det som för- enar människan genom historien.

Vid Ekornavallen samlades även Västgöta lagmän till ting under det tidiga 1000-talet.

Besök gärna Varnhems klosterkyrka nordost om sjön. Där ligger stormän och kungar som Birger Jarl, Erik läspe och halte och Inge den äldre begravda.

På närmare håll finns dessutom minnesmärken som Ingatorps rösen och kyrkoruinerna vid Hornborga, Hånger och Bjärka.

Men vår historia är långt mer än gamla stenar. I naturreservatet ingår även det gamla kulturlandskapet öster om Fågeludden - med stengårdsgårdar, åkertegar, fädrev och torrängar.

Det är levande historia - och så ska det förbli.

Den rika våtmarken

Hornborgasjön är en av Europas viktigaste våtmarker. Sjön har en enorm betydelse som rast- och häckplats för en mängd fågelarter.

Det återstår idag bara en spillra av de en gång talrika våtmarkerna i Europa. Våtmarker i jordbruksbygd är ovanligt, och det gör sjön än mer betydelsefull.

Hornborgasjön är naturligtvis en utpräglad fågelsjö. Under våren och sommaren rastar tusentals änder och vadare i området, en del stannar också kvar för att häcka. Några av fåglarna är sällsynta och hotade: svarthalsad dopping, sydlig kärrsnäppa, rödspov, dubbelbeckasin och årta. Hornborgasjön hyser dessutom Sveriges största skrattnåskoloni - viktigt för många fågelarter som söker skydd hos måsarna.

Det finns fem doppingarter i Europa. Samtliga fem häckar i Hornborgasjön. Doppingarna kan vara svåra att se, men med öppna ögon och maklig takt har du goda chanser att stöta på dem längs sjöns östsida. Följ Ytterbergsleden söderut och spana i den blå bården, det vill säga vattenytan mellan vassen och strandängen.

Vass, vatten, madmark, strandäng, torräng och sumplövskog. Vi skulle kunna fortsätta uppräknningen, men nöjer oss med att konstatera att det är variationen som gör Hornborgasjön attraktiv som fågelsjö. Variationen är långt mer lockande än stora, öppna vattenytor.

Men Hornborgasjön är mycket mer än fåglar. I de norra, kalkrika markerna finns rikkärr med slätterblomma och kärrknipprot. I backarna niger backsippan blygt för besökaren.

Under vattenytan finns också ett rikt djurliv. De dominerande fiskarterna är gädda, abborre och mört.

Andra magnifika upplevelser är tusentals spelande åkergrödor, miljoner och åter miljoner fjädermygg i slöjdans i sommarnatten och - inte minst - alla färggranna trollsländor som på spröda vingar genomsöker sjöområdet.

Backsippa.

Trana.

Tio tusen tranor

De första tranorna brukar dyka upp i början av mars. Det är fåglar som häckar i området och som gör allt för att undvika trängseln vid Naturum Trandansen i sjöns sydvästra del.

Några veckor senare - i slutet av mars - börjar de stora flockarna gå ner för landning. Det är tranor som återvänder efter en behaglig vinter i Spanien och som sedan ska vidare norrut, kanske till någon myr i Lappland.

Att tranorna rastar vid Hornborgasjön är brännvinets förtjänst. Tranorna upptäckte nämligen att brännvinsfabrikerna runt Bjurum och Dagsnäs lämnade kvar stora mängder spillpotatis i jorden. Potatis som var tänkt att bli brännvin, men som istället blev energirik värföda för trötta tranor.

Idag bjuds inte potatis vid Trandansen. Istället erbjuds korn, också det utmärkt föda för våra tranor.

I mitten av april brukar det finnas omkring 10.000 tranor runt sjön. Flertalet i de södra delarna. Men tidpunkten, i mitten av april, får du ta med en nypa salt. Tranorna följer naturens egen almanacka och den varierar från år till år.

Kanske hoppas du få se tranorna dansa. Det gör de ofta. Dansen stärker ban-

den mellan hane och hona vilka lever i ett livslångt äktenskap.

Vårtranorna är naturligtvis en härlig upplevelse, men vi vill också lägga ett varmt ord för hösttranorna. Tänk dig en skymning i slutet av september, träden brinner i höstfärger och framför dig kommer hundratals tranor inflygande på låg höjd. Det är en mäktig upplevelse som bäst avnjuts från fågeltornet vid Fäholmen.

Solnedgång vid Hornborgasjön.

För din trivsel

Ett våtmarksområde som Hornborgasjön, med höga natur- och kulturvärden, ska naturligtvis vara tillgängligt. Samtidigt kräver området långsiktigt skydd. Därför är Hornborgasjön naturreservat.

Vid Fågeludden och Trandansen hittar du naturum. Här kan du lära dig mer om sjön och dess invånare, samtidigt som du avnjuter en kopp kaffe. Vi kan även ordna en guidad tur i området, men arrangemanget måste bokas i förväg.

Dessutom finns ett flertal vandringsleder i anslutning till sjön. Du hittar dem på kartan. Vandringslederna är tillgängliga året runt, med undantag för Bjärkaleden längs Ore backar under mars och april.

Visa hänsyn under promenaden ut till Hångers udde. Här övernattar nämligen tusentals tranor under vår och höst.

Vid samtliga vandringsleder - Bolum, Ytterberg, Fågeludden, Hånger, Bjärka och Utloppet - finns parkeringsplatser.

Höst och vinter

Hornborgasjön har alltid något att erbjuda - året om. Under sensommaren och hösten är sjön en enorm barnkammare och rastplats. Tusentals änder täcker stora delar av sjöns vattenspegel och det sjuder av nytt liv i vassarna.

Höstens tystnad skapar en högtidlig stämning som vi hoppas fler ska ta del av.

Vintern bjuder på ett strängare och mer sparsmakat landskap, men med lite tur flyger havs- eller kungsörnen förbi.

Örnarna matas i den södra delen av sjön under vintern, så nog finns det goda chanser att få se någon av dessa mäktiga skapelser mot skyn.

Blir det en kall vinter, vilket inte alltid är givet på våra breddgrader, rekommenderas en tur på långfärds-skridsko över sjön. Eller kanske en stunds stillsamt fiske, med blåmesen som sällskap i vintervassen.

Möte vid Fågeludden.

Bete i statens tjänst

Bete har i alla tider sett till att hålla strandängar och torrängar vid liv. Vi ser ingen anledning att ändra på en väl beprövad och framgångsrik metod.

Följaktligen hittar du idag hundratals djur som med god aptit gör naturvården och staten en tjänst runt sjön. Utan bete och slåtter skulle strandängarna snabbt växa igen. Med igenväxningen skulle också en rad djur och växter försvinna från Hornborgasjön.

En del av djuren är så kallade lantrasdjur, alltså utrotningshotade raser med en lång historia i människans närhet. Samtidigt som vi håller markerna öppna bevarar vi de få rester som finns kvar av våra förfäders husdjur.

Du finner några av djuren vid Fågeludden, exempelvis väneko och gutefår.

Isberg och grusåsar

Platåberget Billingen, öster om Hornborgasjön, består av urberg, sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer och diabas. I nämnd ordning. Nerifrån och upp.

Kalkstenen är viktig för Hornborgasjön. Den är en garant för att sjön aldrig blir försurad.

Mellan berget och sjön möter du ett mjukt, kulligt landskap som påminner oss om vad som hände när inlandsisen drog sig tillbaka för 10.000 år sedan. Isen lämnade då kvar stora isberg i området. När isbergen smälte bildades gropar i marken, och runt omkring växte grusåsar fram i oregelbundna formationer. Det kallas idag för ett kamelandskap.

Hornborgasjön var vid denna tidpunkt en del av havet. På sin höjd en havsvik längs det dåvarande Sveriges västkust. Nog är väl det en svindlande tanke?

Skrattmåsar

Från träsk till sjö

Hornborgasjön har många ansikten. Om vi för en stund fick gåvan att tala med våra förfäder skulle deras bild av sjön variera dramatiskt.

Redan kring år 1800 påbörjades den första sänkning-
en av sjön. Detta för att få mer jordbruksmark.

Den första sänkningen skulle följas av ytterligare fyra. De två sista, under 1900-talet, fick förödande effekter. Den en gång stolta sjön förvandlades till ett ofruktbart träsk med spridda vattenhål.

Under 1920-talet tog vide och björk över den gamla sjöbotten. Ut vandrade fisk och fåglar, in vandrade älg.

Samtidigt startade en diskussion, stundtals hård, om att återställa Hornborgasjön. Målet med restaureringen var att skapa en varaktigt fungerande fågelsjö.

Först under 1980-talets första hälft kunde den slutgiltiga restaureringsplanen presenteras, och några år senare påbörjade Naturvårdsverket arbetet.

Följande har hänt: 1.400 hektar bladvass och 400 hektar skogs- och buskmark har avverkats, 7 km kanaler lagts igen och 3 km vall med regleringsanordning byggts vid sjöns utlopp på sjöns väst sida.

Därefter höjdes sjön i tre etapper - ungefär 85 cm i medelvattenstånd. Sjön innehåller naturligtvis mer vatten på våren och mindre under sommaren. Men Hornborgasjön är alltid, oavsett årstid, en grund sjö. Under vårfloden är sjön som djupast - två meter - men notera att vattenståndet varierar från år till år.

Nu ser du resultatet av ett omfattande restaureringsarbete framför dig - en mäktig vattenspegel. Du ser Hornborgasjön ungefär som dina förfäder såg sjön under 1800-talet.

Vad ska nu hända? Är arbetet med sjön slutfört? Jodå, restaureringen är slutförd. Nu återstår att förvalta ett fågelparadis.

Spindeln i nätet

Att restaurera Hornborgasjön blev på många sätt ett pionjärbete. Ny teknik och nytt kunnande skulle bana väg genom detta till synes oändliga hav av bladvass, snårskog och kanaler. Du ser resultatet med egna ögon idag. Sveriges största naturvårdsprojekt är fullbordat och belöningen är magnifik.

I takt med arbetet har Naturvårdsverket skaffat sig en kunskapsbank som är näst intill unik.

Arbetet krävde naturligtvis också en rad avancerade maskiner. Som den åttahjuliga Seigan - en jättelik jordfräs som väger fem ton, kan flyta på vatten och ta sig fram där marken inte ens skulle bära dig.

Kunskapen och maskinerna är idag efterfrågade. Naturvårdsverket röjer vass och putsar strandängar i stora delar av södra och mellersta Sverige.

Hornborgasjön är ett gott exempel i det internationella våtmarksarbetet och kan därmed utvecklas till ett europeiskt våtmarkscentrum.

Naturvårdsverkets platskontor förvaltar naturreservatet med ansvar för tillsyn, skötsel och information i området.

Fräsning av vassrötter med MB Trac.

Ytterbergsleden.

Brushane.

Kungsörn.

Sångsvan.

Kost och logi

Vill du stanna över natt eller äta en bit? Turistbyråerna tipsar dig gärna om vad som finns i närheten.

Falköpings turistbyrå
Tel: 0515 - 131 95
www.falkoping.se/turism

Skara turistbyrå
Tel: 0511 - 325 80
www.skara.se

Turistcentrum Skövde
Tel: 0500 - 48 87 87
www.skovde.se

Naturvårdsverket/ Hornborga Naturum

Hornborgasjön
521 98 Broddetorp
Tel: 0500 - 49 11 90
0500 - 49 14 50
Fax: 0500 - 49 13 38
www.hornborga.com

Länsstyrelsen Västra Götaland

Hamngatan 1
542 85 Mariestad
Tel: 0501 - 60 50 00
Fax: 0501 - 60 53 53
www.o.lst.se